

Саша Антонијевић

докторанд

Конкордатска криза 1937. године — трагање за узроцима

Сажетак: Преглед догађаја у Краљевини Југославији тридесетих година наводи на закључак да је један од пресудних узрока за појаву Конкордатске кризе 1937. године вероватно био прогон православног хришћанског живља у западним крајевима Краљевине Југославије.

Положај православних Срба у западним крајевима Краљевине Југославије одувек је био тежак. Православни су били под притиском власти како Аустрије (касније Аустроугарске), тако и Млетачке Републике. Врхунац прогона православних хришћана у овим крајевима био је уочи и током Првог светског рата. Прогоњени су се надали ослобођењу и престанку прогона, али се показало да је политика власти у новој држави подбацила, и да положај православних Срба у западним крајевима Краљевине, коју су Срби својом крвљу и свакојаким жртвом створили и другима ослобођење донели, није био положај равноправних грађана.¹

Српска Православна Црква у тим крајевима још се опорављала од предходног рата. Успостављана је јединствена организација након проглашења Патријаршије, и очекивало се мирније живљење у новој држави.² О проблемима који су постојали, сазнало се тек касније.

1. Западни крајеви

Епископ Далматински Иринеј³ је на заседању Светог Архијерејског Сабора 1935. године читао реферат о тешком стању у далматинској епархији, и два дана је на Сабору ради заштите своје пастве тражио да Свети Архијерејски Сабор интервенише код државних власти.⁴ Немили догађаји у далматинској епархији су се наставили, па епископ Далматински Иринеј једним дописом обратио директно кнезу Павлу крајем 1935. године, жалећи се на, како је писао, вишемесечно опадање државног угледа и ауторитета: „Сви државни емблеми, сви знаци и сва оличења државности су овде месецима, сасвим несметано и некажњено, до невероватности изгажени и испљувани, исто онако брутално, и безобзирно као и Династија, сви њени чланови, народни и државни понос, народно и државно јединство и све што је светиња у једној истинској држави“.⁵

¹ Погледај више у Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, ИНИС, Београд, 2008, 595–671.

² О Српској Православној Цркви у неким епархијама западне Краљевине југославије види у Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, ИНИС, Београд, 2008, 352–399.

³ О епископу Иринеју и свим осталим архијерејима наведеним у овом тексту види у Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси, од деветиој до двадесетіој века*, Евро — Унирекс — Каленић, Београд — Подгорица — Крагујевац, 1996.

⁴ Поверљиви допис епископа далматинског Иринеја Ђорђевића Светом Архијерејском Синоду Српске Православне цркве од 2. децембра 1935. године. Пов. Ебр. 734/35 од 3. децембра 1935. године. АСин.

⁵ Допис епископа далматинског Иринеја Ђорђевића кнезу намеснику Павлу Карађорђевићу, упућен из Шибеника 2. децембра 1935. године. АСин.

Владика се Намеснику жалио на демонстрације Хрвата сепаратиста у Шибенику на Дан Уједињења 1935. године у вечерњим и ноћним сатима, на које полиција није реаговала, иако су демонстранти ишамарали униформисаног полицијског чиновника, узвикивали увредљиве антидинастичке пароле и насртали на оне који би хвалили мученички пострадао краља Александра Карађорђевића. Демонстранти (њих 30–40) су ноћу дошли и до стана владике Иринеја, узнемиравали виком, бестидно га вређали и претили да ће му кућу подигнути у ваздух речима: „Дижимо што пре у зраци њега и све његове ришћане!“ и „Нећемо ни парче Србије у нашој Далмацији!“⁶

Те ноћи је владика због своје пасивности и мирољубивости имао и непријатну сцену са својом мајком: „Наша мајка, старица од 70 година, све је ово слушала. С времена на време долазила је у нашу спаваћу собу. Последњи пут нас је у кревету пољувала са речима: ‘Зар ово ми доживљујемо? Зар овако? Срам било и тебе и свих који у овој држави треба нешто да значите па ово допуштате.’“⁷

Како полиција није реаговала и како се те ноћи на телефонске позиве владике Иринеја нико из полицијске станице није одазивао, владика Иринеј је следећег дана морао да наоружа своју послугу. Са друге стране, тешком муком је владика следећег дана задржао православни живаљ да се не освети, и упозоравао кнеза Павла, да ако се тако нешто понови, следећи пут неће успети да их спречи. Кнезу је отворено слао упозорења о великим проблемима: „ВИСОЧАНСТВО, Уверавамо Вас да одавно у овим крајевима Југославије НИКО НЕ ОСЕЋА НИ ДРЖАВУ, НИ ИМОВНУ НИ ЛИЧНУ БЕЗБЕДНОСТ. Времена су за православне Србе и држави верне синове и кћери много гора него 1914. године.“ Упозоравао је кнеза Павла да га „лажу“ сви они који му говоре другачије, а да је истина да се држава „крије у мишју рупу пред руљом, пред непозванима и неодговорнима“, те да „стид облива све Отаџбини одане, родољубиве синове и кћери западне Југославије“, и да се то дешава свакога дана.⁸

Даље је владика Иринеј помињао захтеве верног народа из далматинске епархије за помоћ како би оставили „своја имања, домове, успомене и гробове“ и преселили се у Србију или Јужну Србију, како их је одвраћао, али и реалну животну ситуацију која је постајала све гора: „И најглупљи наш епархијанин види и на својој кожи осећа да је зло из дана у дан све веће“. Молио је кнеза да прекине безвлашће и да спасе „последње остатке државне части“. Владика је помињао вапаје народа који се обраћао свом епископу: „Спасите нас, заштитите нас, будите у Београду, пред Краљем и Владом тумач наше тужне и жалосне судбине, ако кога има да овом чуду учини крај!“ Молио је зато владика далматински кнеза намесника у име 200 000 верника далматинске епархије да се промени „наопака“ унутрашња политика Краљевине Југославије, молећи се Господу: „...а Бог милостиви нека укрепи моћну десницу Вашег Височанства да изврши своју дужност онако како би је знао и умео данас извршити Ваш славни прадед вожд Карађорђе“.⁹

Владика је поменуо да ће својој пастви упутити и циркулар којим ће известити вернике да се обратио „на Највише Место“, и да није добио утехе и гаранције,

⁶ Допис епископа далматинског Иринеја Ђорђевића кнезу намеснику Павлу Карађорђевићу, упућен из Шибеника 2. децембра 1935. године. АСин.

⁷ Допис епископа далматинског Иринеја Ђорђевића кнезу намеснику Павлу Карађорђевићу, упућен из Шибеника 2. децембра 1935. године. АСин.

⁸ *Истио.*

⁹ *Истио.*

те да ће замолити вернике далматинске епархије да „учине све што је у њиховој моћи да се духови стишају“, али ако државна власт на штету православног живота остане „овако нерадна, лабава и попустљива у вршењу своје дужности“ отворено ће рећи православним Србима да није у могућности као њихов епископ да им помогне и да „свако нађе начина да сам, како зна и уме, заштити своју личну и имовну безбедност“. Циркулар је требало да садржи и страшну опомену православног епископа далматинског: „Ако ово доведе до крвопролића, нека та крв падне на главу и потомство оних који овим путем воде и за њега узимају на себе одговорност.“¹⁰

Оваква реакција владике Иринеја није била пренагљена и пренаглашена, већ истовремено рационална и пророчка.

Истота дана епископ Иринеј се обратио Светом Архијерејском Синоду, тражећи заштиту за своју паству и интервенцију код највиших државних власти.¹¹

Убрзо су уследили напади на православне вернике од стране римокатолике у селима Бјело Поље и Горанци, а претила је опасност од сукоба у Метковићу. Епископ захумско-херцеговачки Тихон Радовановић обратио се патријарху Варнави за заштиту своје пастве.¹²

Патријарху Варнави обратили су се и православни верници из Мостара молећи за заштиту живота и имовине „од насиља деструктивних и мрачних сила“. Жалили су се да их прогоне, убијају, и „на свима јавним местима нашега села и града грде све светиње од Св. Саве до Василија Острошкога, сви владари од Часлава, Стевана Немање до Краља Мученика“. Молили су патријарха и за савет: „Да ли да још чекамо, или да сами себи прибављамо сатисфакцију, јер је наше стање не подносиво.“¹³

Неколико дана касније, педесет угледних мостарских домаћина, православних Срба, писало је патријарху Варнави поводом провокација и вређања којима су изложени.¹⁴

Изгледа да су такви дописи Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве из западних крајева Краљевине Југославије постали толико учестали, да је Свети Архијерејски Синод поверљивим дописом (Пов. Бр. 11.12 Зап. 97/36) затражио извештаје од архијереја о овим немилим и опасним догађајима. Општа слика се може склопити на основу извештаја упућених епархијским архијерејима из различитих црквених центара централних и западних крајева Краљевине Југославије. Тако су из Дубровника извештавали епископа захумско-херцеговачког Тихона: „Од извјесног времена, у овамошњим крајевима, настале су врло тешке прилике за православни и национални елемент усљед насртаја и изазивања хрватских маса на-

¹⁰ Исто.

¹¹ Поверљиви допис епископа далматинског Иринеја Ђорђевића Светом Архијерејском Синоду Српске Православне цркве од 2. децембра 1935. године. Пов. ЕБр. 734/35 од 3. децембра 1935. године. АСин.

¹² Допис епископа захумско-херцеговачког Тихона Радовановића патријарху српском Варнави ЕБр. 81 од 22. јануара 1936. године. АСин. Епископу Тихону обратили су се из метковићке црквене општине, тражећи помоћ, подсећајући како им је 1914. године у Опузену од римокатолика „црква обешчашћена, а звона разбијена и бачена у реку“. Тражили су помоћ свога епископа, јер им полиција није пружала заштиту од римокатолика који су вређали православне и српске светиње, претили да ће срушити цркву, а пребијали су православне хришћане. У најгорој су ситуацији били православни хришћани у Сливну-Кременој, који су молили да им се обезбеди жандармеријска станица за коју би православни мештани обезбедили бесплатан смештај. Допис председника црквене општине метковићке епископу Тихону Радовановићу из јануара 1936. године. АСин.

¹³ Депеша православних верника из Мостара упућена патријарху Варнави 15. јануара 1936. године. Цензура је спречила слање депеше, па је иста накнадно послата у облику писма. АСин.

¹⁴ Писмо педесет потписаних угледних Мостараца упућено патријарху Варнави 20. јануара 1936. године. АСин.

уцканих од разних агитатора, а у великом дјелу римокатоличких свештеника.“ Жалилису се на тешко стање, на страдања православних верника ако би реаговали на провокације и вређања. Вређани су православни свештеници, скрнављене су слике краљевске породице у државним институцијама, а у школама су цепане иконе Светога Саве.¹⁵

Утисак православних свештеника из Дубровника је био да римокатолички клер у Дубровнику усмерава политички живот хрватског народа те области ка „верској нетолеранцији и племенској мржњи“, а да је нижи клер по селима „одгојен у фратарско-аустријском духу, а фанатичкој мржњи према свему што није хрватско“. И за виши клер око бискупа православни су стекли исти утисак као за нижи, само што су ови своје особине знали да прикрију. За фратре се јавно знало да су им проповеди у црквама више политичке него верске, и да се одликују мржњом према свему што је представљало ауторитет у Краљевини. Православни су римокатоличке свештенике видели као директне подстрекаче на зло и мржњу и на сепаристички покрет међу Хрватима. Римокатолички свештеници су у дубровачкој околини по селима одређивали за кога ће народ да гласа, а народ је уцењиван претњама да ко не гласа за хрватске националисте неће бити исповедан, причешћиван нити опојан. Све су то пратила многа кривична дела римокатоличких свештеника и њихових присталица. Дубровник је због таквог утицаја клерикализма постао црна тачка у држави, где је римокатолички клер индоктринирао и омладину против сопствене државе.¹⁶

И свештеник из Бјелог Поља је јављао о нападима римокатолика на православне вернике крајем 1935. године у селима Потоци и Врапчићи, где су нападнути били озбиљно озлеђени.¹⁷ У Љубушком срезу било је константних вређања и изазивања православних верника, те напада на цркву и парохијски дом од стране римокатолика. Православни парохијски свештеник је за то највише кривио римокатоличке свештенике и часне сестре.¹⁸

У околини Метковића у току 1935. године било је више напада на православне од стране римокатолика. Камењем су нападали сељаке на путу из њиве, тукли људе дању и ноћу, пребијали старце, у групама од по 100 нападали мање групе православних (10 до 15), у групама су каменовали куће православних верника који су се крили унутар кућа, на бадње вече ножевима нападали и претили православнима по кућама псујући им „ришћанску“ мајку, на сам Божић нападани су православни верници на путевима. Чињена је велика штета и на имовини. Подметани су пожари, сечена су стабла воћа, лоза, кукуруз и друго. Верници из Сливна и Глушаца више нису смели појединачно да иду у њиве, већ само у групама. Свештеника и његове помоћнике су вређали и провоцирали. Метковић је постало место по коме су римокатолици у групама крстарили и дању и ноћу, вређајући и провоцирајући,

¹⁵ Извештај православног намесништва дубровачког епископу захумско-херцеговачком др Тихону, Бр. 129 од 21. фебруара 1936. године. АСин.

¹⁶ Извештај „Стање и развијање клерикализма у Дубровнику“ послат епископу захумско-херцеговачком др Тихону у фебруару 1936. године. АСин.

¹⁷ Допис протојереја Стевана Тинковића, пароха бјелопољскога, упућен епископу захумско-херцеговачком др Тихону Бр. 51 од 19. Фебруара 1936. године. АСин.

¹⁸ Допис пароха љубушког јеромонаха Илариона Деретића епископу захумско-херцеговачком др Тихону Бр. 25 од 21. фебруара 1936. године. АСин. Иларион Деретић, као игуман манастира Завале убијен је од стране усташа 23. јуна 1941. године у Поповом Пољу. *Споменица православних свештеника — жртва фашистичког терора и њалих у народноослободилачкој борби*, Савез удружења православног свештенства ФНРЈ, Београд, 1960, 61.

док је полиција била равнодушна. Православни нису смели ни да се пожале органима власти, јер би у том случају следила освета.¹⁹

У Крижевцима, где је православна парохија пуно пострадала 1914. године, тридесете године су православнима поново донеле проблеме: „Црквени прозори разбијани су редовно, црквени зидови обешсвећени највећом простотом, балегом и изметима, а пред сама црквена врата вешали су крепане мачке и вршили своје нужде. Што више писали су по зидовима цркве и парохијског дома разне срамотне и погрдне речи те са истима а и још непристојнијим речима нападали и самог свештеника и његов дом.“ Списак проблема којима су свештеник и верници били изложени био је подужи, и свештеник се жалио државним органима, али они нису реаговали.²⁰

У мостарском крају, у селу Вијоници, православни свештеник је нападнут на својој имовини и врећан он и српски светитељи. Нападаци и инспиратори нису кажњени.²¹

Са друге стране, у митрополији дабробосанској више инцидента је било само у неколико парохија. Митрополит Петар је поверљивим дописом известио Свети Архијерејски Синод о томе, износећи своје мишљење да римокатолици нападају православне само тамо где су у већини.²² У Мосту је дошло до масовне туче римокатолика и православних, после провокација и врећања од стране римокатолика, а провокације римокатолика су се наставиле и у Новом Сарајеву и Долац-колонији, када су 25. децембра 1935. године небројено пута пролазили улицама и провоцирали.²³

Митрополит бањалучки извештавао је Свети Синод да у бањалучкој епархији није било напада или изазивања према православним хришћанима од стране римокатолика, наводећи и разлог томе: „А то овде и не може бити, нити то овдје римокатолици смију чинити, јер су они у грдној мањини у сравњењу са православнима.“ Митрополит је процењивао да је у бањалучкој епархији живело преко 380 000 православних хришћана, док је римокатолика било мање од 100 000. Митрополит је нагласио и оно што је добро увидео: „Но ипак морам напоменути, да се овде онде осјећа њихова мржња и напетост према нама, али и то више од појединих њихових свештеника а не толико од римокатоличког становништва.“²⁴

¹⁹ Извештај пароха метковићког Ристе Муксијевића епископу захумско-херцеговачком др Тихону Бр. 51 од 22. фебруара 1936. године. АСин. У овом, а и у многим другим извештајима поређена је ситуација са оном из 1914. године.

²⁰ Поврљиви допис пароха крижевачког Божицара Витаса Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве Бр. 29 поверљиво од 2. марта 1936. године. АСин. Свештеника Божицара Витаса ухапсиле су усташе и довеле у логор 12. јула 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, *Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свештеника.*

²¹ Допис архијерејског намесника Владимира Гвозденовића епископу захумско-херцеговачком др Тихону Бр. 305 од 10. марта 1936. године. АСин. Свештеник Владимир Гвозденовић, као парох мостарски ухапшен је од усташа 24. јуна 1941. године. Усташе су га убиле следећег дана и дачили су га у јаму код Широког Бријега. *Споменница православних свештеника — жртва фашистичког терора и иалих у народнослободилачкој борби*, Савез удружења православног свештенства ФНРЈ, Београд, 1960, 57.

²² Поврљиви извештај митрополита дабробосанског Петра Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве Пов. Бр. 161/36 од 14. марта 1936. године. АСин.

²³ Допис долачког пароха Вељка Шкаљака митрополиту дабробосанском Петру Бр. 76 од 27. фебруара 1936. године. АСин. Свештеника Вељка Шкаљака, као пароха сарајевског ухапсиле су усташе и довеле у логор 14. јула 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, *Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свештеника.*

²⁴ Извештај митрополита бањалучког Василија Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве МБр. 105 од 2. априла 1936. године, АСин.

Епископ пакрачки Мирон известио је Свети Архијерејски Синод о стању у својој епархији: „У већини парохија подручне ми Епархије, а нарочито у срезовима: новоградишком, бродском и пожешком било је изазивања са увредљивим повицима и песмама ругалицама против државе и династије па и случајевима злогбног уништавања имовине и тврних нападаја што више и убистава“.²⁵

У Новом Топољу православни свештеник је од римокатолика вређан и провоциран од самог свог доласка у парохију, па чак и када је носио епитрахил у парохији. Овај исти свештеник (Александар Добровић) нападнут је и у возу једном приликом 1932. године. Пожалио се своме епископу, али га је касније молио да случај не помиње ђаковачком римокатоличком бискупу Акасамовићу, јер се плашио убиства „из потаје“. О стању у својој парохији писао је: „Од убиства покојног краља Александра и 5. маја 1935. та је мржња прешла сваку мјеру и границу. Њихова је парола сада, да све Влахе треба потући а цркве запалити и порушити.“ Из села Оприсавци (општина Свилај, срез Славонски Брод) протеране су једине две српске породице Зорице, са свог огњишта и са својих имања.²⁶ Избегли су у село Клоковик, и одатле су тражили заштиту државних органа, свих нивоа, од локалних, па у Славонском Броду, Загребу, Београду, али помоћ није стизала. Из села Новог Топоља нападнут је Мито Терзин док је обрађивао њиву, и једва се жив извукао. Свештеник је извештавао и о планираном масовном нападу Хрвата из Старог Топоља на Србе из Новог Топоља, који није изведен због противљења појединих Хрвата који су у своје њиве путовали кроз Ново Топоље, па су се плашили одмазде.²⁷

Римокатолици су у истом месту погрдно певали о српском, али и о свом краљу и ослободиоцу: „Пјевају се најбесрамније и најпогрдније о Србима, о Власима, о св. Сави, о краљу покојном Александру и садашњем младом, ка на пр. : Убили смо српскога хајдука, овог љета убићемо и Петра, и т.д.“ Провокације су ишле и даље, тако да се на празник Свих Светих, 1. новембра 1935. године, у Бицком селу у околини Славонског Брода звонило за покој душе убици краља Александра и цара Франца Јозефа.²⁸

Православни свештеник је извештавајући о свим овим немилим догађајима, са тугом констатовао и да су већина римокатолика у срезу Славонског Брода и у Ђакову, пореклом Срби досељени у прошлости из Босне. Као доказ је наводио презимена код ових римокатолика: Терзићи, Петровићи, Туфегчићи - Старо Топоље, Вукашиновићи и Радојчићи — Андријевци, Милошевићи — Рушчићи, Богдановићи — Врпоље, и други. Наводио је из свог краја и римокатоличке жупнике пореклом Србе: у Врпољу Ђука Митровић, у Великој Копаници Теодоровић, у Оприсавцима Стево Кокановић (који се и сам у поверљивим разговорима „признавао

²⁵ Извештај епископа пакрачког Мирона Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве Бр. 81 од 27. Марта 1936. Године. АСин.

²⁶ Хрвати из овог села су по кућама качили црне заставе на дан Радићеве смрти. Када су наишли на кућу породице Зорице, домаћин им је рекао да он нема црну заставу, али да њима дозвољава да је окаче на његовој кући. Тражили су да сам окачи црну заставу на кући, претећи да ће га у супротном убити и кућу разрушити. У току ноћи напали су их, тако да су једва умакли подивљалим нападачима. Извештај епископу пакрачком Мирону пароха у Новом Топољу Александра Добровића Бр. 25 од 19. фебруара 1936. године. АСин.

²⁷ Извештај епископу пакрачком Мирону пароха у Новом Топољу Александра Добровића Бр. 25 од 19. фебруара 1936. године. АСин. Свештеника Александра Добровића ухапсиле су усташе и довеле у логор 12. јула 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свећеника.

²⁸ *Ишо.*

за Србина“), па и самог бискупа ђаковачког Аксмановића. Овај парох је као доказ српског порекла многих римокатоличких верника, наводио и њихове честе доласке „да им се у цркви старе вере прочита молитва“.²⁹

Парох новотопољски је извештавао и о насиљу које је доводило до тешких повреда, инвалидитета, па чак и смртних исхода. У Трњанима је 1935. године на државног службеника пуцано пушком „из потаје“ кроз прозор, па је човек остао слеп. На Видовдан исте године, приликом окупљања суседних пароха (из Новог Топоља и Клокочевика) са породицама и локалним учитељем на вечери на веранди у парохијском дому, из мрака је припуцано на госте, и том приликом је убијена супруга пароха из Клокочевика. Било је и других разбојништава, а починиоци нису пронађени.³⁰

Тужна је била молба овог пароха, при крају овог извештаја: „Молим стога Ваше Преосвештенство да код виших црквених власти замоли, да се не предузима никаква интервенција и да не би били евентуално позивани за свједоке нити ја, нити Јово Љубојевић, ни Мито Терзин, јер би нас то могло из потаје наших глава стојати.“³¹

Проблеми православних били су директно везани са политичком ситуацијом у западним крајевима Краљевине. Напади на православне ... учестали су после 21. јула 1935. године, када је хрватски политичар Владимир Мачек позвао на стварање самосталне Хрватске. Скоро сваки дан нападани су православни Срби, уништавана њихова имовина или су вређани.³² Тако су у Машићу током новембра 1935. године демолирали кућу и продавницу Драгутина Манчића, ножевима изболи момка Јову Нишевића и испређали његову мајку Јулу која га је бранила, покушали су да убију Ђуру Негована. Кривци нису осуђени, а на речи државног тужиоца да би Срби и Хрвати требало да живе у љубави, адвокат оптужених је на суђењу рекао да је ово тек почетак напада на Србе, и за то није кажњен. У Старом Петровом селу палили су српска имања, тражили од Срба да за римокатолички божић каче хрватске заставе под претњом смрти и паљења имовине. Код надлежног свештеника православни Срби су тражили помоћ, жалећи се на претње. Атмосфера код православних за Божић 7. јануара. Била је таква да су се крили по таванима и помоћним зградама, плашећи се напада. Следећег дана римокатолици су црквеним звонима „звонили на узбуну против Срба“, позивајући Хрвате и из суседних села Тисовац и Лазе. Крвопролиће је спречено спремношћу Срба за напад и интервенцијом жандармерије. У Старом Петровом селу после божићних празника било је ноћу каменовања српских кућа и пуцања кроз прозоре српских кућа. Исти напади по Богојављању догодили су се у Брђанима и Крајиш Мали. Све је ово довело до великог страха код Срба за животе својих породица и имовину, па су сваке ноћи организовали дежурства, како би на време опазили опасност. На власт, полицију и судство (били су у рукама римокатолика Хрвата — присталица Мачека), православни

²⁹ *Истио.*

³⁰ Све је ово код српског народа доводило до великог разочарења: „Српски православни народ у овом крајевима дубоко је ожалостен свим тим, јер није могао ни у сну да помисли, да ће после толико година после ослобођења морати да трпи толико и таква изазивања и нападања и што зна да се то исто или још и горе и у другим крајевима Југославије догађа.“ *Истио.*

³¹ *Истио.*

³² Викало се свуда: „Доље Срби! Доље Власи! Доље Цигани! Доље издајце! Доље Југославија! Доље краљ Петар балавац! Живио хрватски краљ Мачек! Живила слободна Хрватска! Живио Перчец и Павелић...!“ Извештај свештеника А. Богдановића, пароха у Новој Градишци, епископу Мирону, Број 102/1936 од 19. фебруара 1936. године. АСин.

Срби нису могли да се ослоне. Зато су се Срби из ових крајева у фебруару 1936. године писмено обратили патријарху Варнави, Краљевском намеснику и Краљевској влади, молећи помоћ и заштиту.³³

Парохијски свештеник је био мишљења да су „браћа римокатолици Хрвати“ заведени италијанском и мађарском пропагандом, „из неких својих нарочитих а неоправданих вјерских и племенских разлога“. Молио је свога надлежног архијереја да интервенише код Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, како би се црква „својим упливом заузела“ код власти да предузму мере које би спречиле прогон православних Срба.³⁴

И православни парох из Славонског Брода извештавао је о учесталијим нападима, вређањима и изазивањима од стране Хрвата римокатолика после избора у мају 1935. године. Посебно је тешка ситуација за Србе била у селима око Славонског Брода у којима је био мешовити састав становништва, док је у самом Славонском Броду било мирно због присуства жандармерије и војске. Сваке ноћи су Хрвати обилазили села, викали, претили, вређали и изазивали Србе: „Наши људи су по селима у вечитом страху, ноћу се не спава, јер се људи боје зла.“ Људима су разбијани прозори, а неки су и тучени у својим двориштима, или им је уништавана имовина.³⁵ Православни Срби су се осећали као да никакву заштиту од државе немају. Парох је био мишљења да је право чудо што се нису догађала већа зла, узимајући у обзир бахатост нападача. Нападнута је и стара православна капела Свете Петке у шуми Прибодовац 11. октобра 1935. године.³⁶ Код ове капеле сваке године је вршена служба и окупљао се велики број православних верника (па чак и иноверних, како је извештавао парох) из читаве околине. Како су 1935. године мржња против Срба, претње, усмене и писмене, учестале, парохијски свештеник није служио на овај празнични дан, како би се избегли очекивани сукоби. Осим сукоба, појавио се у овим крајевима бојкот српских трговаца од стране Хрвата (како је то свештеник приметио, неки су то радили од своје воље, а неки из страха од својих).³⁷

Оно што овај свештеник није могао да зна, а навео је на крају свога извештаја, биле су песме које су певали Хрвати римокатолици у области Славонског Брода, а које су зловестили догађаје током тада све ближег рата. У тим песмама величало се

³³ О овим православним Србима њихов свештеник је извештавао свог епископа: „Они се данас, гђе су измјешани са римокатолицима као мањина, налазе се у врло тешком и очајном положају и ако им хитно и у пуној мјери не притекну у помоћ највише црквене и државне власти, биће према својим властитим изјавама принуђени, да се или у свему покоре римокатолицима мачековцима, те приме њихову вјеру и име, или се одметну у хајдуке, па из горе и шуме бране себе и своје породице, или одавде ма куд отसेле...“. *Исјео*.

³⁴ *Исјео*.

³⁵ У селу Сибињу 3. октобра 1935. године запаљено је сено и слама Андрије Стефановића. Чудом су спасене куће од пожара. Потом, у истом селу су посечене 46 младе шљиве Илији Радојичићу. У селу Промачнику полупани су прозори на свим српским кућама. У селу Слободници полупани су прозори Милету Нећаку. У селу Канижи Теодора Ивичића. У селу Бродска Варош излупани су прозори Јови Зрнићу, Милутину Илићу чак два пута, а Милан Трунић је пребијен и разбијена му је глава. У Бродском Броду разбијени су прозори Михајла Ђурића, а Петар Пешић је тешко пребијен. Поверљиви извештај епископу Мирону свештеника Љубомира Тодоровића, пароха у Славонском Броду, Број 126 од 20. фебруара 1936. године. Свештеника Тодоровић Љубомира ухапсиле су усташе и довеле у логор 11. јула 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свећеника.

³⁶ Капела је демолирана, а иконе поломљене.

³⁷ Поверљиви извештај свештеника Љубомира Тодоровића, пароха у Славонском Броду, Број 126 од 20. фебруара 1936. године

убиство југословенског краља Александра Карађорђевића, те славили Мачек и Павелић, будући творац и будући управитељ геноцидне творевине „НДХ“.³⁸

На подручју Славонске Пожеге ситуација је исто била веома тешка. Распиривана је верска мржња због политике, како је извештавао свога епископа парох славонско пожешки. У селу Копривница православним Србима су римокатолици разбијали прозоре на кућама и тешко вређали укућане. Свакога дана, пред сваком српском кућом су претили како ће тешко бити „Власима“, када завладају хрватска влада и хрватско право. У истој месту, у школи је учитељица српском дечаку разбила главу после сукоба деце на националној основи. Православног свештеника су у школи деца дочекивала повицима „Живео Мачек“. А свако вече на сокацима је певана песма „Што ће влаји шајкача на глави,

Кад он није србијанац прави.
Оплешћемо од коприва венац,
Па ћемо носит Краљу на Оплепац.
Ој Србине, мој по Богу брата,
Кад те видим, ја би пуцо нате.
Старом Краљу гробница се лади,
Док младоме нова се сагради.“³⁹

За све ово православни Срби се нису смели жалити властима, осим што су се свом свештенику поверавали.

Прозори на српским кућама разбијани су и у селима Бзеници и Чумеовцима. У селу Бресница нападнута је кућа у којој је боравио свештеник док је светио водицу у том месту. Неким Србима је каменована кућа на Бадњи дан.

У селу Плетерница, лукаво су напали на кућу Ђорђа Беговића, угледног српског трговца. Кућу су измазали катраном, смолом, јајима, урезивали „Живео Мачек“, а после је жандармеријски наредник (римокатолик и Хрват) за тај напад кажњавао младе Србе из села. Парадоксално, ти млади Срби су у време напада били у кући овог трговца, и нису смели да изиђу пред мржњом обузету масу. Касније, уочи Светог Николе, измазали су све српске куће. А на вашарске празнике Хрвати су дежурали испред српских дућана и спречавали купце да купују, како су говорили, „код Влаја“. За православним свештеником по селу су викали: „Живео Мачек! Доле власи! Доле Срби! Доле цигани!“⁴⁰

И у Михаљевцима су каменовали српске куће, а некима су чак затровали и бунаре. У самог Пожеги, после светосавске прославе, кочијаш који је возио православног свештеника, при повратку кући кроз „руљу“ младих Хрвата морао је да се пробија уз оружје. Православног свештеника су у Пожеги стално провоцирали, вређали, па и претили убиством.⁴¹

Парох сухопољско-боровски је извештавао да је римокатолички свет „узео посе непојмљив став“ и да константно вређа и провоцира православне. Идући у литијама кроз српска насеља, дрско су вређали, а Хрватима су се придружили и Немци и Мађари римокатолици. Касније су почели да Србима разбијају прозоре на кућа-

³⁸ Очигледно је, да није било Мачека (и пре њега Радића) и политике коју је водио, вероватно не би било ни Павелића онаквог какав је био. И обрнуто, да није било Павелића, не би се толико обзнанило колико је мачекова политика почивала на мржњи и злу.

³⁹ Извештај јеромонаха Евстатија Петковића епископу пакрачком, привременог пароха у Славонског Пожеги, Бр. 51 од 20. фебруара 1936. године

⁴⁰ *Истио.*

⁴¹ *Истио.*

ма (Ђури Трифуновићу и Алекси Плавшићу у Борови), па се продужило разним сукобима. У истом селу дванаесторица римокатолика без икаквог повода напало је са секирама Јована Кукића, Стевана Илића и Владимира Кнежевића. Спасли су се бежањем у школску зграду. Туче је било и у Буденици, када су Немци римокатолици долазили испред српских кућа и врећали и изазивали Србе. У селу Пчелић често је нападана кућа Стевана Томашевића, а у истом селу четворица римокатолика из заседе су убила Јована Ш. Оно што је свуда понављало, било је карактеристично и за овај крај: „У околици нас називају власи као и за време А.У. монархије а дође ли до свађе псују нашим матер влашку, Бога влашког, сунце влашко и др. и говоре да нас треба све одавде отерати. Као свуда чује се по ноћи певање: Краљ Александар у гробу се хлади а за младог краља нов се сандук гради и још много погрдних песама.“⁴²

Православни парох у Слобоштини⁴³ био је мишљења да провокације и вређања која су римокатолици упућивали православнима, јесу последица погрешног упућивања наивне раје од стране лукавих римокатоличких политичара. И овај свештеник је епископа извештавао о сукобима. Када би Срби пролазили кроз села са већинским римокатоличким становништвом, дочекивали би их у заседи, и каменовали би их. У селу Павловци чак су једном приликом напали двојицу Срба, испребијали их, а једног су девет пута изболо ножем. У селу Лучинцима малтретирали су Србе, терајући их да клече и љубе слику хрватског политичара Мачека. Долазило је зато до физичких сукоба, када су нападнути Срби почели да пружају отпор. Тако је једном приликом нападач погинуо, што је властима дало повод да масовно хапсе Србе, и везане их проведу кроз Славонску Пожегу.⁴⁴

У истој околини огромне проблеме имали су и српски добровољци из Првог светског рата насељени у овом крају. У куће добровољаца у Славонској Пожеги упадали су Хрвати, претећи да ће убити њих, жене им и децу. Тим приликама, псовали су Србима Бога, Мајку Божију, Исуса, Исусову крв и мајку добровољачку. Било је напада на путевима, а јавно су провоцирани и Срби који би се окупљали око цркава за црквене славе.⁴⁵

Црквени суд митрополије загребачке проследио је Светом Синоду извештаје о односу римокатолика према православнима, „с молбом на разматрање, и да се тим поводом учине сходни кораци за сузбијање оваквих поступака према нашим вернима“.⁴⁶

У Сиску, вароши од око 10 000 становника, живело је у периоду после Великог рата око 400 православних хришћана — Срба и Руса. Православна сисачка парохија основана је 1921. године „ради вјерских потреба школске дјецe, нешто радника

⁴² Извештај пароха сухопољскоборовског епископу пакрачком Мирону, Бр. 54 од 22. фебруара 1936. године. АСин. Пароха сухопољско-боровског Алексу Марковића ухапсиле су усташе и довеле у логор 11. јула 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свећеника.

⁴³ У селу Слобоштини у току 1942. године усташе су убиле и у пет бунара побацале 1368 Срба (махом жене, децу и старце).

⁴⁴ Извештај епископу Мирону пароха у Слобоштини Бр. 20 од 22. фебруара 1936. године. АСин. Пароха у Слобоштини Стевана Будисављевића ухапсиле су усташе и довеле у логор 4. августа 1941. године, потом је протеран у Србију. Више види у Шкиљан, Филип, Организирана присилна исељавања Срба из НДХ-а, Српско народно вијеће, Загреб, 2014, 161–169. Погледај и на ЦД-у који иде уз књигу Табелу II: Поименични попис организирано присилно исељених православних свећеника.

⁴⁵ Записник седнице одбора Српске организације ратних добровољаца у Славонској Пожеги, од 22. августа 1935. године. АСин.

⁴⁶ Допис црквеног суда митрополије загребачке Светом Архиепископском Синоду Српске Православне Цркве од 29. маја 1936. године. АСин.

и чиновника, а највише ради војске“. Међутим, по речима надлежног православног пароха, мржња према православним Србима („проклетим Власима“, како су их називали) у овом крају је „стално распиривана“. Свештеник, и његова породица, дуго су имали да се носе са увредама и провокацијама. Мржња се временом стишавала, али ју је посланица римокатоличких бискупа против Сокола Краљевине Југославије поново разбуктала. Вређање на православне литије, гађање православног свештеника, скрнављења српских споменика на гробљу, прогон оних који се усуде да користе ћирилицу, и тд. Православни Срби су се изражавали и да су осећали бол због, како су наводили, „неразумевања с оне стране нашега тешкога положаја у овој ‘културној’ средини“. Разочарење православних Срба је било велико, па су чак говорили да им је теже било у Југославији, него у туђинској Аустроугарској.⁴⁷

Епископ далматински Иринеј се Светом Синоду обратио и средином 1936. године, жалећи се на „антиправославну пропаганду“ у далматинској епархији.⁴⁸

У Далмацији је ова пропаганда била и антисрпска и антидржавна, по свему судећи подржана од стране Рима и Италије. Ова пропаганда је праћена великим акцијама проповедника са различитих страна, уз огромну финансијску подршку.⁴⁹

Осим у сплитској области, антиправославне пропаганде било је и у области Шибеника, о чему је извештавао тамошњи парох: „Проводи је римокатоличко свештенство преко свог мјесног органа „Католик“, преко исповједаонице, преко катихета и јавно преко проповједи. Тако је проповједник у катедрали, средопосне сриједе изједначио православље са масонима и безбожницима, да би истакао мржњу против Православља. Своју антиправославну акцију римокатоличко свештенство оба реда нимало не маскира.“⁵⁰

Мржња према православнима није се завршавала само на речима. У Врећанцу (у сплитском архијерејском намесништву) на сеоском сабору на Малу Госпојину (21. септембра 1936. године), око 100 младих римокатолика напало је православне вернике, свештеника и православну цркву. Уз помоћ камења и мотки растерали су све православне вернике, међу којима је било пуно рањених. Уништили су кућу у порти, оштетили зидове цркве и звоно, каменом је повређен и православни свештеник, а један православни Србин је сав крвав свој живот спасавао кријући се у олтару.⁵¹

Овим поводом црквени суд епархије далматинске молио је од епископа далматинског Иринеја интервенцију код Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве.⁵² Епископ Иринеј је тражио од Светог Синода да интервенише код Министра унутрашњих послова да се преступници ухапсе, и да се предузму мере како се овакви напади не би поновили.⁵³ Свети Архијерејски Синод је овим поводом заиста и интервенисао код министра унутрашњих послова.⁵⁴

⁴⁷ Допис црквеном суду епархије загребачке пароха сисачког протојереја Богдана Матковића, Бр. 81 од 9. маја 1936. године. АСин.

⁴⁸ Допис епископа далматинског Иринеја Светом Архијерејском Синоду Српске православне Цркве ЕБр. 307/36 од 10. јуна 1936. године. АСин.

⁴⁹ Извештај сплитског пароха протојереја Сергија Урукалоја о антиверској и антиправославној пропаганди у Сплиту и околини Бр. 81/36 од 5. априла 1936. године. АСин.

⁵⁰ Допис пароха шибеничког архијерејском намеснику шибеничком Бр. 115 од 3. априла 1936. године. АСин.

⁵¹ Допис црквеног суда православне епархије далматинске епископу далматинском Иринеју Бр. 2078/36 од 12. октобра 1936. године. АСин.

⁵² *Истио*.

⁵³ Допис епископа далматинског Иринеја Светом Архијерејском Синоду Српске Православне цркве Бр. 529 од 15. октобра 1936. године. АСин.

⁵⁴ Поверљив допис патријарха Варнаве у име светог Синода упућен Министру унутрашњих послова Пов. Бр. 186/36 од 20. октобра 1936. године. АСин.

Проблем антиправославне пропаганде био је распрострањен како на оба-ли, тако и на острвима. На Вису су римокатолички свештеници током пропове-ди вређали Православље, за шта на сусу, уз помоћ лажних сведока, нису кривично одговарали. Са друге стране, римокатолички свештеници су пријављивали пра-вославне вернике уз лажне оптужбе, како би им напакостили. Православни су дис-криминисани на различите начине, а није се презало ни од буквалног покушаја тровања православног свештеника и верника. Од стране римокатолика ометана је и градња цркве на Вису, те и њено освећење.⁵⁵

Епископ захумско-херцеговачки Тихон, писао је патријарху Варнави о ста-њу међуверских и међунационалних односа у Херцеговини: „Живот наших право-славних Срба, где су у мањини према римокатолицима, заиста је тежак и неиздр-жљив, ако државна власт не заузме онај став равноправности која нам је у ово доба још увек народног сједињења врло потребна.“⁵⁶

Овакав став епископ Тихон је заузео на основу дописа свештеника и верника, који су се свом епископу жалили на свој положај и своју безбедност: „Наше душев-не патње су огромне јер ми немамо мира ни једног часа, јер стрепимо непрестано, да ће нам кров над главом планути или да ће нам главе полећети као крушке. Најгора је ствар што се нико власти не боји, а томе је допријенела и сама власт, јер се није показа-ла на висини. Ми смо препуштени сами себи. Кад дођу жандари да воде извиде, они се шале и фотографишу, док нама дјеца циче код куће од страха.“⁵⁷ Обратили су се своме архипастору, знајући да ће он то пренети патријарху Варнави (што је и учинио), и да ће предузети све да се, како су говорили, „испослује заштита за нас шаку Ваше пастве у мору иновјераца, који су устали да нас униште или истисну са дједовских посједа“.⁵⁸

Мештани села Драчева у општини Чапљина у Херцеговини, обратили су се бану приморске бановине⁵⁹, „присиљени несношљивим приликама“, јер су били у ситуацији „као и да нема власти у овој земљи“. На то их је гонила тешка невоља, која се на њих навукла без икакве њихове кривице. У селу у којем је било око 70 хр-ватских кућа и 13 српских кућа, православни Срби су се жалили на претње, на пре-бијање недужних грађања, рушење ограда око српских имања, сечени су српски воћњаци, чупан кромпир, грашак, купус, парадајз...

Срби су писали бану: „Ми живимо под тешким терором и стрепимо сваки дан за своје животе и за животе своје дјеце и жена. Наша имања пропадају јер несми-јемо да их обрађујемо као да смо у арнаутлуку, пошто се бојимо за своје главе. Ми тврдимо да за ово нисмо ништа криви и желимо, да се поведе опсежна истрага, те се стављамо на располагање, нека се најстрожије казнимао ако смо ми криви.“ Ре-акција власти била је неадекватна и лицемерна — нападачи су благо кажњавани, а као парадокс, уједно су кажњаване и жртве, које су редовно били Срби. Угрожени Срби су молили да им у селу буде постављена жандармеријска станица, па макар је село издржавало, уз вапај: „Иначе се ред и мир наш неће успоставити, и ми се боји-мо великога зла и мртвих глава јер су пријетње свакидашње.“⁶⁰

⁵⁵ Извештај пароха на острву Вису Црквеном суду православне Епархије далматинске Бр. 70 од 23. априла 1936. године. АСин.

⁵⁶ Допис епископа захумско-херцеговачког Тихона патријарху српском Варнави ЕБр. 670 од 29. јуна 1936. године. АСин.

⁵⁷ Писмо православних верника из села Драчева епископу захумско-херцеговачком Тихону од 21. јуна 1936. године. АСин.

⁵⁸ *Истио.*

⁵⁹ Преко епископа Тихона копију писма су доставили и патријарху Варнави.

⁶⁰ Допис групе православних Срба из села Драчево у општини Чапљина упућен др Јосифу Јабланови-ћу, бану приморске бановине, од 20. Јуна 1936. године. АСин.

До патријарха Варнаве и Светог Синода долазили су и дописи обичних верника, који су се жалили на прогон православних верника од стране римокатолика Хрвата, и то чак у државим фирмама, попут државне железнице. Србима су мењали имена у службеним књигама, неправедно их кажњавали, премештали и прогањали на различите начине. Истовремено су Хрвати награђивани без заслуга, а за преступе нису кажњавани. Србима је посебно сметало што су Хрвати руководиоци, који су се истакли у прогону Срба, одликовани орденом Светога Саве од државних органа.⁶¹

2. Словенија

Извештаји о прогону православних од стране римокатолика долазили су у Свети Синод и из најзападнијих делова Краљевине југославије — из Словеније. Само што овога пута нису прогањани православни Срби, већ православни Словенци. Дешавало се, да православни Словенци судије, иако поштени, вредни, признати и одликовани, буду пензионисани.⁶²

Нису помоћ од Српске Православне Цркве тражили само верници Словенци, већ се за њихов живот бринуо и цељски парохијски свештеник. Поверљивим дописом извештавао је: „Да је положај овам. православаца, који су преступили из римокатоличке вероисповести, веома тежак и готово неиздржљив. Осећајући се без заштите, изложени свакодневном презиру, поругама и претњама од стране клерикалних кругова они живе у сталном страху за своју егзистенцију и велико је питање да ли ће моћи да се под оваквим условима сви одрже у православљу“.⁶³ Православни Словенци су отпуштани из државне службе и истеривани из државних станова само зато што су били православни хришћани. То су им отворено говорили клерикалци на државним управним положајима, речима да католици не желе православне у општинама. Неки православни службеници су пензионисани, а чак је и обичним радницима прећено отказом само због православног исповедања хришћанства. Ти невини људи су посао сачували само захваљујући интервенцијама угледних православних Словенаца код министара Словенаца.⁶⁴

Православни парох у Цељу је од православних Словенаца добио информације и да су се после доласка римокатоличких мисионара који су радили неколико дана са децом, појавило јавно исказивање негативног става према Југославији, Србима и православним хришћанима. У Словенији су клерикалци почели јавно да захтевају прогон учитеља и наставника из школа, ако су православни хришћани.⁶⁵ Колико су далеко ишли у односу према православнима у Словенији, видело се и по случају једног старешине среског суда, о чему је сведочио православни свештеник: „...Г. Станко Мошкон и његова супруга вапију за помоћ и заштиту, јер су свакодневно изложени најпростијим и најдрскијим увредама, претњама и тужбама и то само зато што су православни“.⁶⁶

⁶¹ Допис Мишић Саве, службеника Државних железница, упућен патријарху Варнави. Патр. Бр. 391 од 8. маја 1937. године. АСин.

⁶² Допис Савеза братства православних Словенаца Краљевине Југославије из Цеља, упућен митрополиту загребачком Доситеју, Бр. 12/1936 од 22. априла 1936. године. АСин.

⁶³ Поверљив допис цељског пароха Булована упућен Црквеном Суду Православне Епархије Загребачке, Пов. Бр. 614 од 16. маја 1936. године.

⁶⁴ Поверљив допис цељског пароха Булована упућен Црквеном Суду Православне Епархије Загребачке, Пов. Бр. 614 од 16. маја 1936. године.

⁶⁵ Овде се није мислило на православне Србе, већ на све православне, првенствено православне Словенце.

⁶⁶ Поверљив допис цељског пароха Булована упућен Црквеном Суду Православне Епархије Загребачке.

Врхунац антиправославља био је када је Краљевска Банска управа у Љубљани послала среским началствима и градским поглаварствима широм Словеније 1936. године распис, инсистирајући да државни органи свим средствима спрече прелазак римокатолика у православље.⁶⁷

Закључак

О Конкордатској кризи 1937. године пуно је писано пре и после Другог светског рата, али и у скоријем периоду. Можемо да наведемо као добар увод бар неколико радова који су лепо описали Конкордатску кризу 1937. године из перспективе црквеног становишта.⁶⁸ Често се постављало питање, зашто је Српска Православна Црква тако реаговала на привилегије римокатоличке цркве? Да ли је проблем био правне природе? Да ли је Српска црква могла и требала другачије да се постави? Да ли је Српска црква уопште имала избора?

Међутим, интересовање овога рада није била сама криза у току 1937. године,⁶⁹ смрт патријараха Варнаве, нити измирење Српске Православне Цркве и власти у Краљевини Југославији и избор патријарха Гаврила, већ оно што се дешавало пре чувене новогодишње беседе патријарха Варнаве. Зашто је тада, мудри патријарх Варнава, за власт рекао: „Наши властодршци изгубили су памет и поштење“. Зашто је патријарх Варнава папу назвао „црним поглаваром црне интернационале“?

Веома крупне речи је патријарх Варнава изговорио у тешком тренутку. Тих година припремао се велики сукоб у Европи,⁷⁰ и тога су политичке и верске елите биле свесне. Патријарх је схватао жељу политичара на власти у Краљевини, па и самог кнеза Павла, да побољшају односе са Италијом, коју је Краљевина Југославија доживљавала као највећу претњу читав низ година после Великог рата. То зближавање Југославије са Италијом подразумевало је зближавање и са Ватиканом. Када су на једном предавању блаженопочившег владике Саве Вуковића о Конкордатској кризи, присутни упитали владика Саву шта су наши очекивали да добију од Ватикана заузврат, он им је одговорио: „Ватикан није хтео да помогне, али је могао да одмогне“.

Дакле, патријарх Варнава је био свестан тадашње политичке ситуације, и то много више него што се мислило (и мисли). Био је добро обавештен и о стању у западним крајевима Краљевине Југославије, те као што се види из првог дела овога рада, и о прогону парвославних у тим крајевима. Пророчки је сагледавао да је, на жалост, пут давања верских и политичких привилегија римокатолицима у Краљевини Југославији тих година, погрешан пут. Време је показало да је у западним крајевима окупирани Југославије у Другом светском рату извршен геноцид и етнич-

ке, Пов. Бр. 614 од 16. маја 1936. године.

⁶⁷ Поверљив допис цељског пароха Булована упућен Црквеном Суду Православне Епархије Загребачке, Пов. Бр. 550 од 27. априла 1936. године.

⁶⁸ Сава Вуковић, епископ шумадијски, „Крвава литија“ у Београду 19. јула 1937. године, *Каленић* 3 (1997), Крагујевац, 12–21; Јаковљевић, Слободан, „Српска Православна Црква у Конкордатској борби 1937. године — покушај нове синтезе“, *Богословље* 2 (2014), Православни богословски факултет, Београд, 272–295; Јаковљевић, Слободан, „Српска Православна Црква у Конкордатској борби 1937. године — покушај нове синтезе (II део)“, *Богословље* 1 (2015), Православни богословски факултет, Београд, 269–293.

⁶⁹ Одличан рад о Конкордатској кризи, уз мноштво приказаних докумената, види у Живојиновић, Драгољуб Р., Лучић, Дејан В., *Варварство у име Христово, њирилози за MAGNUM CRIMEN*, Нова књижа, Београд, 1988.

⁷⁰ Немачка под нацистима ужурбано се припремала за рат, и то није било непознато дипломатским и обавештајним службама европских, па и ваневропских држава.

ко чишћење православних Срба и Словенаца (у немачкој окупационој зони)⁷¹, те стравичан прогон православне Цркве, попут оног у првим вековима. Митрополи-ти, епископи, свештеници и верници су убијани и протеривани, цркве рушене, а Српска Православна Црква је и законима такозване „Независне Државе Хрватске“ прогоњена. И све то није могла да учини група усташа која је стала у два камиона, већ је у том злоделу учествовао државни апарат створен још за време Краљевине Југославије као последица датих политичких привилегија Хрватима. Оно што је за хришћане болно, то је чињеница да је (усташка) власт у НДХ-а имала велику подршку многих клирика римокатоличке цркве.

Литература

- Антонијевић, Саша, „Историја Српске Православне Цркве у Словенији“, *Теолошки погледи* 3 (2013), Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 923–950.
- Живојиновић, Драгољуб Р., Лучић, Дејан В., *Варварство у име Христово, њрилози за MAGNUM CRIMEN*, Нова књига, Београд, 1988.
- Јаковљевић, Слободан, „Српска Православна Црква у Конкордатској борби 1937. године — покушај нове синтезе“, *Бојословље* 2 (2014), Православни богословски факултет, Београд, 272–295.
- Јаковљевић, Слободан, „Српска Православна Црква у Конкордатској борби 1937. године — покушај нове синтезе (II део)“, *Бојословље* 1 (2015), Православни богословски факултет, Београд, 269–293.
- Пилиповић, мр Радован, директор Архива СПЦ, „Записи епископа пакрачко-славонског Софронија Јовановића из 1751. године о „злоби хорватској““, *Гласник* 6 (јун 2017), 221–222.
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси, од деветтог до двадесеттог века*, Евро — Унирекс — Каленић, Београд — Подгорица — Крагујевац, 1996.
- Сава Вуковић, епископ шумадијски, „‘Крвава литија’ у Београду 19. јула 1937. године, *Каленић* 3 (1997), Крагујевац, 12–21.
- Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, ИНИС, Београд, 2008.
- Споменица православног свештеника — жртва фашистичког терора и њалих у народно-ослободилачкој борби*, Савез удружења православног свештенства ФНРЈ, Београд, 1960.
- Шкиљан, Филип, *Организирана њрисилна иселјавања Срба из НДХ-а*, Српско народно вијеће, Загреб, 2014.

⁷¹ О судбини православних Словенаца у Другом светском рату више види у Антонијевић, Саша, „Историја Српске Православне Цркве у Словенији“, *Теолошки погледи* 3 (2013), Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 923–950.